

PHILO VAN ALEXANDRIË

~

Over de Tien Woorden

De Decalogo

Ingeleid, vertaald en toegelicht door

Dr. F. Ledegang

D A M O N

Inhoud

Woord vooraf	7
Afkortingen	9
I. Inleiding	11
Joden in Egypte	11
Literaire activiteiten	13
Het leven van Philo	18
Zijn geschriften	20
Zijn filosofie	24
Philo en de rabbijnen	32
Wetsbetrachting	34
Over de Tien Woorden	37
De inhoud van <i>De Decalogo</i>	43
II. Vertaling	59
De betekenis van de woestijn	61
Het getal tien	66
De stem van God	70
De betekenis van het individu	72
Wonderlijke verschijnselen	76
Twee tafels	78
Het eerste gebod	79
Het tweede gebod	85
Het derde gebod	90
Het vierde gebod	94
Het vijfde gebod	97
Het zevende gebod	103
Het zesde gebod	105

Het achtste gebod	106
Het negende gebod	107
Het tiende gebod	108
Beknopte samenvattingen	112
Geen sancties?	118
Registers	121
Literatuur	145

Woord vooraf

De joodse filosoof en theoloog Philo van Alexandrië (20/15 v. Chr. – 50 n. Chr.) leefde in twee werelden. Hij was geworteld in het jodendom, maar maakte tegelijkertijd deel uit van de hellenistische cultuur, die in Alexandrië haar hoogtepunt had bereikt. Tussen beide trachtte hij een brug te slaan. Hij probeerde het joodse geloof te vertolken op een eigentijdse manier, zodat het in die cultuur begrepen en hopelijk aanvaard zou worden.

Voor Philo was de Tora uitgangspunt van zijn denken. Hij schreef in een hele reeks boeken een uitgebreide systematische studie over de Wet. De Tien Woorden of Tien Geboden uit Exodus 20 vormen voor hem hiervan de kern. Fundamenteel is, dat alle andere geboden en voorschriften er op teruggaan. De Tien Geboden bevatten zijns inziens de hoofdthema's, die in de andere wetten worden uitgewerkt. Philo wijdde als eerste aan deze Tien Woorden een apart tractaat, *De Decalogo*, waarvan wij hier de eerste Nederlandse vertaling presenteren. Aan de vertaling ligt de Griekse tekst uit de Loeb Classical Library ten grondslag. In het eerste deel van dit boek leiden we de lezer in in het leven en denken van Philo. Het tweede deel bevat de vertaling, die is voorzien van een uitgebreid commentaar. De registers en een lijst met de belangrijkste literatuur zijn bedoeld voor hen, die zich verder in de materie willen verdiepen.

Ik wil mijn dank uitspreken aan Prof. Dr. A.P. Bos (emeritus hoogleraar filosofie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam), Dr. A.C. Geljon te Utrecht en Prof. Dr. D.T. Runia (Queen's College, University of Melbourne), die als deskundigen bij uitstek mij voor de totstandkoming van dit boek waardevolle adviezen hebben gegeven.

Inleiding

Joden in Egypte

Aan de Nijl, op de grens van Egypte en Nubië, lag de handelsplaats Syene (het huidige Aswan) met daartegenover in de rivier het eiland Elefantine. Zowel op de oostelijke oever van de rivier, als op het eiland bevond zich in de vijfde eeuw voor Christus een joodse militaire kolonie. Hoelang deze daar al was, is niet met zekerheid te zeggen, maar wellicht woonden er al in de zevende eeuw voor Christus joden. We zijn over de omstandigheden, waaronder zij leefden, goed geïnformeerd door de vondst van familie-archieven en anderen, geschreven in een Aramees dialect.¹ Zo weten we, dat de regering, die in Memphis zetelde, een speciale ambtenaar voor joodse zaken had. Ook bezaten de joden een eigen tempel voor Jahweh, met vijf poorten. Tijdens een afwezigheid van de stadhouder verwoestten rond 410 voor Christus priesters van een nabijgelegen Egyptisch heiligdom met behulp van de commandant van Elefantine de joodse tempel. Aanleiding was waarschijnlijk, dat de joden schapen en rammen offerden, die door de Egyptenaren tot de heilige dieren gerekend werden.² Nadat de joden zich verscheidene keren beklaagd hadden over wat hun was aangedaan, kreeg de stadhouder tenslotte de opdracht de tempel te herbouwen en spijsoffers en het offeren van wierook toe te staan. Over brandoffers werd niet gesproken en dat is veelzeggend.

De joodse godsdienst had er een syncretistisch karakter. De

- 1 C.G. Wagenaar, *De Joodsche kolonie van Jeb-Syene in de 5de eeuw voor Christus*, Groningen 1928; E. Meyer, *Der Papyrusfund von Elephantine. Dokumente einer jüdischen Gemeinde aus der Perserzeit und das älteste erhaltene Buch der Weltliteratur*, Leipzig ²1912; B. Lang, *Elephantine-Urkunden*, RGG⁴ II, 1194-1197.
- 2 Volgens Josephus, *Contra Apionem* 1,239 verweet de Egyptische historicus Manetho (3^e eeuw v. Chr.) de joden, dat zij dieren die in Egypte heilig waren, slachtten en opaten.

joden kwamen op voor de dienst van Jahweh en voor zijn tempel, maar tegelijkertijd is op hun tempellijsten met de inkomsten uit belastingen naast Jahweh sprake van Ascham-Bethel en Anath-Bethel. Laatstgenoemde is dezelfde als de godin Anath-Jahu.³ Ook zwoeren zij bij heidense goden, zonder zich hierdoor bezwaard te voelen.⁴

Zo waren er sinds oude tijden continu grote groepen joden in Egypte woonachtig. Onder Ptolemaeus I Soter (323-282 voor Christus) vestigden zich veel joden in Alexandrië en zij kregen er bepaalde privileges.⁵ In Schedia bij Alexandrië blijkt in 255 voor Christus al een synagoge te zijn geweest.⁶ Steeds meer joden kwamen naar Egypte en velen vestigden zich eveneens in Alexandrië, waar zij in de eerste eeuw voor Christus de grootste joodse gemeenschap buiten Judea vormden. Aan het begin van onze jaartelling woonden er volgens Philo in Egypte één miljoen joden.⁷ Misschien is dit getal enigszins overdreven⁸, maar in ieder geval was het aantal joden in Alexandrië enorm. Er woonden er zo'n 300.000 in deze stad, waar zij eigen wijken hadden. Twee van de vijf stadswijken waren joods⁹ en daar bevonden zich ook hun synagogen.¹⁰ Sinds de tijd van de Ptolemaeën bezaten zij een grote mate van autonomie. Zo hadden ze een eigen Raad van Oudsten, die toezag op het eerbiedigen van de joodse wetten en die waarschijnlijk te vergelijken is met het Sanhedrin, de joodse rechterlijke en uitvoerende macht in Jeruzalem.¹¹

3 P. Xella, Anath, RGG⁴ I, 457.

4 M. Weise, Elephantine, BHWB I, 501-502.

5 Josephus, *Ant. Jud.* 12,7-9; H.I. Bell, *Juden und Griechen im römischen Alexandria*, 1926, 12.

6 W. Dittenberger, *Orientis graeci inscriptiones selectae I-II*, Leipzig 1903-1905 (repr. Hildesheim 1960), II, 467 (nr. 726); M. Hadas-Lebel, *Philon d'Alexandrie. Un penseur en diaspora*, Paris 2004, 64-66.

7 Philo, *Flacc.* 43. (Waar in het vervolg bij een geschrift geen auteur genoemd wordt, is Philo de schrijver.)

8 Zie: V. Tcherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews*, Philadelphia 1961, 286-287; 309-332.

9 Philo, *Flacc.* 55. Jeruzalem had in deze tijd hoogstens 100.000 inwoners!

10 *Idem* 41, 45, 53; *Leg.* 132, 346; *Mos.* II, 216.

11 *Flacc.* 74, 76. Zie ook: L.H. Feldman, *The Orthodoxy of the Jews in Hellenistic Egypt*, *Jewish Social Studies* XXII (1960), 215-237.

Vertaling

Over de Tien Woorden, die de hoofdthema's vormen van alle wetten³⁰⁸

1. In de voorgaande verhandelingen heb ik verteld over het leven van hen die volgens Mozes wijze mannen waren en van wie de Heilige Schriften laten zien, dat ze grondleggers van ons volk zijn geweest en dat zij er tevens de ongeschreven wetten van waren.³⁰⁹ Het is nu het moment om nauwkeurig en in de juiste volgorde de verschillende wetten, die op schrift gesteld zijn, na te gaan³¹⁰ en als daarin iets doorschemert van een allegorische betekenis, daaraan niet voorbij te gaan.³¹¹ Want wetenschappelijke leergierigheid wil tot de ware betekenis doordringen en het is haar aard om het verborgene te zoeken in plaats van het zichtbare.³¹²

De betekenis van de woestijn

2. Als mensen zich afvragen waarom Hij zijn wetten niet in de steden, maar in het hart van de woestijn heeft uitgevaardigd, moet allereerst worden geantwoord, dat de meeste steden vol zijn

308 Vgl. *Congr.* 120: 'Want Mozes schreef de heilige en goddelijke Wet in het totaal in tien regels op. Dit zijn de voorschriften van God, de grote hoofdthema's van een oneindig aantal speciale wetten: de wortel, de uitgangspunten, de altijd vloeiende bron van verordeningen, die geboden en verboden bevatten tot nut van hen, die ze gehoorzamen.'

309 Voorafgaande aan *De Decal.* schreef Philo *De Abrahamo* en *De Iosepho*, over mensen, die als het ware zelf ongeschreven wetten waren. Clemens van Alexandrië noemt Mozes in *Strom.* I,26,167,3 'de levende wet' een kwalificatie, die hij letterlijk aan Philo, *Mos.* I,162 ontleent. Hij gaat nu over tot de behandeling van 'de wetten, die op schrift gesteld zijn'.

310 Voor Philo is er geen tegenstelling tussen de geschreven en de ongeschreven wetten. Zie: Martens, *a.w.*, 108.

311 Alleen in §. 49 van dit geschrift geeft hij zo'n allegorische uitleg.

312 Plato, *Rep.* 475C noemt de filosofie ook leergierig (φιλομαθής). En in *Mut.* 4-5 zegt Philo, dat je de dingen pas in het juiste licht ziet, als je niet met je ogen kijkt, maar met je geest.

van ondeugden. Er zijn geen woorden voor: goddeloze daden tegenover God en onrecht dat men elkaar aandoet.³¹³

3. Want alles is bedrog: er is meer onecht dan echt, meer schijn dan werkelijkheid. En wat in feite verzonnen is, wordt op vertrouwenwekkende wijze naar voren gebracht alleen om te bedriegen.
4. In de steden tiert ook de allerverraderlijkste hoogmoed. Sommigen bewonderen die en doen er een knieval voor. Zij poetsen hun onbetekenende reputatie op met gouden kransen en purperen mantels. Of met een stoet dienaars en wagens waarop deze zogenaamde gelukzaligen en gelukkigen hoog verheven rondrijden. Soms spannen zij muildieren of paarden in, maar soms ook mensen, die met de draagstoelen op hun schouders psychisch nog meer te verduren hebben dan lichamelijk, gekweld als zij worden door zo'n buitensporige arrogantie.
5. Hoogmoed bewerkt ook veel andere vormen van kwaad³¹⁴: grootspraak, minachting en ongelijkheid.³¹⁵ En die zijn de aanleiding tot oorlogen in binnen- en buitenland. Zij laten geen gebied, publiek of privé, ter land of ter zee, met rust.
6. Maar waarom zou ik alleen gewag maken van de zonden van mensen tegenover elkaar? Want uit hoogmoed is zelfs het heilige naar beneden gehaald, ofschoon men toch algemeen vindt, dat dat de hoogste eer behoort te ontvangen.³¹⁶ Maar welke eer kan het krijgen, als de waarheid ontbreekt? Zij is eervol in naam en in werkelijkheid. De leugen echter is van nature eerloos.
7. De minachting voor het heilige is duidelijk voor hen die scherper toezien. Want ze hebben in schilder- en beeldhouwkunst oneindig veel figuren gemaakt en daar heiligdommen en tempels omheen gebouwd. Ze hebben altaren opgericht en aan stenen en houten beelden en andere soortgelijke godenbeelden goddelijke

313 Voor de afkeer van de stad en de stadscultuur zie p.44.

314 Zie ook *Praem.* 24. Dio Chrysostomus, *Or.* VIII,33 noemde eveneens hoogmoed als een van de grootste ondeugden.

315 In §. 40-41 komen deze drie facetten terug: een heerser die er door zijn grootspraak en door minachting voor zijn onderdanen blij van geeft, dat hij hen niet als gelijken ziet.

316 Volgens Philo is atheïsme ook een vorm van hoogmoed.

eer bewezen als aan de goden van de Olympus, maar het zijn allemaal onbezielde dingen.³¹⁷

8. De Heilige Schriften vergelijken deze mensen treffend met hen die uit hoererij geboren zijn.³¹⁸ Want zoals zij aan alle minnaars die hun moeder had, het vaderschap toeschrijven, omdat ze geen weet hebben van hun ene natuurlijke vader, zo hebben zij in de stad een ontelbare massa zogenaamde goden gemaakt, omdat ze niet weten van Hem, de ware God die werkelijk is.³¹⁹
9. Omdat de een deze god en de ander weer een andere god ver-eerde, groeide de tweespalt over de beste god en veroorzaakte ook verschil van mening in allerlei andere opzichten. In de eerste plaats met het oog hierop wilde Hij zijn wetten buiten de steden geven.
10. In de tweede plaats overwoog hij ook het volgende. Het is nodig, dat hij die de heilige wetten zal ontvangen zijn ziel gereinigd en gezuiverd heeft van de moeilijk uitwisbare vlekken³²⁰ die een bonte mengeling van mensen in de steden hem heeft bezorgd.
11. En het is onmogelijk dat dit gebeurt, als hij niet apart gaat wonen. En dan niet slechts een ogenblik, maar ook lange tijd daarna, totdat de sporen die zijn oude overtredingen hebben nagelaten, beetje voor beetje vervagen, wegvloeien en verdwenen zijn.³²¹

317 Hetzelfde zegt hij in *Spec.* I,21-22. In *Leg.* 149 zegt hij, dat overal ter wereld aan keizer Augustus eer wordt bewezen als aan de goden van de Olympus.

318 Bijv. in 2 *Kon.* 9,22; *Ezech.* 23,27. 29. 35; *Nab.* 3,4. Deze vergelijking komt geregeld terug: *Spec.* I,332; *Mig.* 69; *Conf.* 144.

319 Vgl. 'de God, die waarlijk is' in *Decal.* 59; 81; *Virt.* 40 en 64. Het gaat Philo, evenals in *Spec.* I,307; 309 en 331-332, om het geloof in de ene, werkelijke God. Clemens van Alexandrië gebruikt in de *Protr.* II,25,2 hetzelfde beeld als Philo hier gebruikt, wanneer hij zegt: 'evenals de zoon van een hoer zichzelf vele vaders toeschrijft, omdat hij hem, die zijn echte vader is, niet kent'.

320 In *Fug.* 85 gebruikt hij dezelfde combinatie van woorden, als hij oproept 'de bonte mengeling van moeilijk te reinigen zielen' uit te bannen.

321 Clemens van Alexandrië volgt in *Strom.* VII,12,77,3 dezelfde redenering: 'Een vreemdeling en bijwoner gedurende zijn gehele leven is hij, die wel in een stad woont, maar alles daarin, wat door anderen bewonderd wordt, veracht. Hij woont in de stad als was het een woestijn, opdat de plaats geen macht over hem heeft, maar zijn eigen vrije beslissing laat zien, dat hij rechtvaardig is'.